

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXV (2017),
Книжка / Issue 2

ПЪРВИЯТ КОАЛИЦИОНЕН РАЗРИВ. СПОРЪТ МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И АВСТРО-УНГАРИЯ В НАЧАЛОТО НА 1916 Г.

Владимир ЗЛАТАРСКИ

FIRST COALITION BREAK-UP. THE DISPUTE BETWEEN BULGARIA AND AUSTRO-HUNGARY IN THE BEGINNING OF 1916

Vladimir ZLATARSKY

Abstract: In the beginning of 1916 Bulgaria and Austro-Hungary became neighbours. After a successful campaign in Serbia where both countries obtained favourable strategic positions, a dispute over territories in Kosovo and Albania arose. A crisis in the relations between both countries took place, which threatened to escalate and affect all the countries in the coalition of the Central Powers. Germany tried to be a mediator between its allies, however no unanimity was reached. Whilst the military supported the Bulgarian side, the diplomats of Wilhelmstrasse defended the ambitions of Vienna. After mutual ultimatums caused an extreme rise of tension in the relations and all intentions for a dialogue in order to overcome the crisis failed, general Falkenhayn took the initiative and made a proposal which was accepted by both sides. Still the tension between the countries of the Triple Entente persisted.

Key words: First World War, Bulgaria, Austro-Hungary, Germany, Kosovo, Albania, Central Powers Coalition.

В началото на 1916 г., в разгара на Първата световна война, свързаните в Четворния съюз държави владеят стабилно положението на Балканите. Бързата и успешна война срещу сърбите подобрява значително общото стратегическо положение на съюза. Възниква нова ситуация, в която всеки участник предприема стъпки да затвърди постигнатото, но и да разшири своите цели. След изчезването на сръбската държава България и Австро-Унгария се оказват съседи, между които твърде бързо възникват различия. Те са породени от обстоятелството, че в хода на военните действия се е създадо фактическо положение, различно от предварително договорената гранична линия. Българската армия владее Косово и части от Албания: земи, към които от Виена гледат с ясно изразен собствен и юридически подплатен интерес. Натрупването от известно време напрежение ескалира и изправя една срещу друга България и Австро-Унгария в спор, породил в отношенията между двете съюзнически опасна криза, засягаща всички държави от Централните сили.

Темата за българо-австрийските противоречия от началото на 1916 г. е малко позната и практически неизследвана в българската историография, където е бегло спомената в отделни проучвания, посветени на други въпроси. Същото може да се каже и за чуждоезиковата литература, с единствено изключение в книгата на Марвин Фрийд, цитирана по-нататък. Но въпросът е от съществена важност, тъй като не само създава остра криза в двустранните отношения, но засяга политиката и на останалите участници в коалицията. Неслучайно началникът на германския генерален щаб се занимава лично и активно с въпроса във време, когато се подготвя и започва смятаната за решаваща за общия изход от войната битка при Вердюн. Настоящото изследване има за цел да покаже случая през призмата на интересите на държавите от Централните сили и да разкрие механизмите, които движат участниците в него. Трудната и без друго коалиционна политика се усложнява от различните течения в рамките на

самите държави, където често целите и мотивите на правителствата и генералните щабове са разнопосочни. Студията е написана на базата на документи от български, австрийски и германски архиви и се стреми да даде малък принос във все още непонятно защо – сто години след събитията – слабо изследваната тема на междукоалиционните отношения на България с нейните съюзници през Първата световна война.

* * *

На 1/13 февруари 1916 г.¹ австро-унгарски представители дават на място ултиматум на българските военни и административни власти в Дяково, Елбасан и Призрен да се изтеглят напълно от тези градове в рамките на 48 часа. Известен спешно по телеграфа, началник-щабът на действащата армия генерал-майор Константин Жостов отхвърля искането и показва, че при нужда ще се използва сила, но българските части няма да отстъпят [Марков, Г. 1995, с. 233 – 234; ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а.е. 449, л. 2 – 4]

Влошаването на българо-австрийските отношения започва половин година по-рано, още преди сключването на съюза, с който България се присъединява към Централните сили и влиза в Първата световна война. Смяната на външния министър граф Леополд фон Берхтолд, който в продължение на две години провежда усилена пробългарска политика, с барон Щефан Буриан в началото на януари 1915 г. слага началото на този процес. Новият лидер на виенската дипломация засилва политиката за присъединяването към Двойната монархия на полските земи от Руската империя (така наречената Конгресна Полша) и втвърдява тона с Италия. С тези и други действия Буриан предизвиква охлаждане на отношенията с Германия, чийто канцлер Теобалд фон Бетман Холвег не крие негодуванието си [Monticone, A. 1982, S. 127]. Акцентът на външната политика обаче продължава да бъде на Балканите. Именно установяването на трайно влияние сред страните в този регион и най-вече осигуряване владеещото на източния бряг на Адриатическо море са предпоставките за Австро-Унгария да остане в кръга на Великите сили. Това са и основните цели във войната, поради което от Виена се отнасят особено ревниво към всяка малка област, в която може да се яви конкуренция за Западните Балкани.

От гледната точка на Австро-Унгария в отношенията с България през войната като цяло може да се направи ясно разграничение между военните и политическите интереси. Първите дават на Двудеинната монархия сериозни конкретни ползи от съюза със София, докато при свързаните с различните планове за следвоенно реорганизиране на границите и зоните на влияние на Балканите, България се явява по-скоро конкурент [Lalkov, M. 1998, S. 31]. Към това разбиране се придържа в политиката си и Буриан по време на водените през пролетта и лятото на 1915 г. преговори между Централните сили и България. Според министъра германските обещания към София в случай на участие в разгрома на Сърбия, а именно – към българската държава да бъдат присъединени не само Македония, но и части от сръбската територия, са в разрез с австро-унгарските интереси. Обекти на възмущения от Балхаусплац (седалището на австро-унгарското външно министерство във Виена) стават не само Неготинският район с ключовия пролом на река Дунав при Железни врата, които Виена иска да задържи за себе си, но и българските искания за разширение към Югоизточна Албания. Буриан полага пред германците сериозни усилия да блокира тези желания на България и при определянето на граничните райони в договора от 24 август/6 септември 1915 г. може да се похвали с известен успех в това отношение [Лалков, М. 1983, с. 290–300]². Последвалите български победи и преследването на разбитите сръбски части отвеждат армията далече. Освободена е не само Македония, но са завзети

¹ По това време в Европа все още действат два календара – Юлианският и Григорианският, поради което датите върху българските и върху чуждестранните документи са различни. Към датата в България (т. нар. стар стил) се прибавят 13 дни и се получава датата за страните от Средна Европа (т. нар. нов стил). България преминава към Григорианския календар на 1 април 1916 г., който става 14 април. Датите в текста са дадени и по двата стила.

² Съгласно договора България получава също сръбската територия източно от р. Морава, от устието ѝ в р. Дунав до мястото, където се сливат реките Българска Морава и Сръбска Морава, през Качаник и Шар планина към границата от Санстефанския договор [ГДД, I, док. 347, с. 442]. В тайната спогодба към договора с Германия и във военната конвенция с Австро-Унгария обаче не се упоменава, че Двойната монархия получава право на разпореждане западно от тази граница, което ще бъде използвано от българската страна.

с бой територии в Косово (Прищина, Призрен) и в края на януари 1916 г. в Албания (Елбасан), с което е отворен пътят за излаз на Адриатическо море. Отделни войсковы подразделения, съвместно с местни албански чети се движат чак в крайбрежния район при Дурьс [ЩДА, ф. 313 к, оп. 1, а.е. 2393, л. 22]. По този начин практически българските части се настаняват в райони отвъд договорената при сключването на съюза граница с Австро-Унгария, с което са засегнати нейни основни цели.

След заемането на териториите в Косово и Албания, частите на 3-а дивизия пристъпват към тяхното администриране и организирано използване на наличните ресурси. По искане от австро-унгарската главна квартира в гр. Тешен българското командване се съгласява в района на Призрен да се настани 57-а дивизия с цел да оперира към Черна гора и Албания и отначало двете войсковы групи съжителстват спокойно [ЩДА, ф. 313 к, оп. 1, а. е. 2393, л. 19]³. Постепенно обаче както на място, така и в София, чрез военния аташе полковник Владимир Лакса започва да се повдига темата за границите по договора и да се „изважда“ албанската карта. Виждането на Балхаусплац относно Албания е формулирано от Буриан пред българския пълномощен министър във Виена Андрей Тошев: целта е създаването на държава в почти пълни етнически граници, включително всички албански местности били дотогава под сръбска власт, с автономно управление и под австрийско влияние [ДД, док. 313, с. 202 – 203]. Веднага след овладяването на албанските земи, от австро-унгарска страна започват да работят много активно по това направление. Във Виена се засилва имащото традиции там издаване на вестници с албанска тематика на немски език, а на място се изпращат множество офицери и чиновници, познаващи страната и езика, които организират сериозна мрежа [Александров, В. 1992, с. 54]. Накратко: Албания стои в центъра на новата балканска политика на Монархията. Ето защо при създаденото от българските войски фактическо положение и Буриан, и началникът на генералния щаб Франц Конрад фон Хьотцендорф – всеки воден от свои съображения – подема най-енергична кампания за тяхното изтегляне. Самочувствие по това време им дават както отстраняването на сръбската опасност, подчиняването на Черна гора и окупирането на Северна Албания, така също и постигнатите точно в този момент самостоятелни успехи в отбранителните боеве на Източния фронт. Практически през януари 1916 г. във Виена се виждат близо до победния мир, в който се надяват да имат решаваща дума [Rauchensteiner, M. 2013, S. 493 – 495, 506 – 507].

Съответно с тази нагласа генерал-полковник Конрад и Главното армейско командване около него се обявяват за широка анексионна програма на сръбски, черногорски и албански земи, които да бъдат включени в границите на Хабсбургската империя. На Балхаусплац във Виена имат обаче други цели, една от които е споменатото създаване на самостоятелна Албания. Макар постепенно сред австро-унгарското ръководство да взимат връх кръговете около външния министър в опозиция на желанията на военните, наред със споровете по другите фронтове и въпроси, тези прекомерни искания на Балканите вече са усложнили отношенията и с германския генерален щаб [Fried, M. 2014, p. 113 – 120; 135]. В началото на 1916 г. там разглеждат целта на балканската операция като постигната и не искат отваряне на активни действия срещу дебаркиралите междуременно в Солун съгласенски войски. Според твърдото убеждение на началника на германския генерален щаб Ерих фон Фалкенхайн войната няма да се реши на изток или на Балканите, а на Западния фронт. Съобразно това виждане всички сили се съсредоточават за подготвяното генерално сражение при Вердюн. „Мисълта да се търси решаването на (*цялата*) война на Балканите беше нездрава“, смята генералът [Falkenhayn, E. V. 1920, S. 155; Münkler, H. 2014, S. 410 f.]. От своя страна българското командване настоява точно за това: с предприемането на незабавни активни военни действия да се изтикат англо-френските сили обратно в морето. Разбираемото разминаване в целите поражда напрежение между българското и германското ръководство.

Както става ясно, през януари 1916 г. отношенията в коалицията на Четворния съюз на Балканите преживяват криза. На този фон в Косово българските и австро-унгарските войници стоят на един изстрел разстояние един от друг, а генералите нямат намерение да отстъпват. От края на януари в Призрен и Прищина се настаняват и български цивилни власти, като отговор са изпратени и австро-

³ Още през декември 1915 г. австро-унгарското командване кани българските части да се изтеглят от района на Прищина-Призрен, за да се улесни настаняването и снабдяването на собствените му подразделения. Българското командване отказва с мотива, че има място за всички.

унгарски. Според версията на Тешен – без те да изискват напускането на българските военни, а само на цивилните власти. Според версията на Кюстендил (където е разположена българската главна квартира) – даден е ултиматум всички българи да опразнят градовете⁴. За действията си от австрийска страна се позовават на договорената граница, а от българска – на правото на владение, създадено със силата на оръжието – все пак армията бе дала жертви и сили в овладяването с бой на Призрен, Прищина, Качаник, Дяково и Елбасан. Главкомандващият генерал Никола Жеков отхвърля искането и дори изразява готовност за изпращане на подкрепления в оспорваната зона [Марков, Г. 1995, с. 234].

Но не само тези формални причини направляват действията на двете съюзени държави. Съществена роля играят и различни регионални геополитически планове, надхвърлящи конкретните обекти на спора. В българския случай от една страна стои желанието след победоносната кампания на запад да бъдат осигурени максимални териториални придобивки, примамлива е и перспективата да се управляват обширните житни полета на Косово. Чуват се гласове да се задържат райони и в Южна Албания, за да може на следващ етап те да се използват като разменна монета срещу придобиването на Серес, Кавала и Драма [ЦДА, ф. 313 к, оп. 1, а.е. 2393, л. 2]. От друга страна, от важно значение са и амбициите на цар Фердинанд вторият му син принц Кирил да заеме албанския престол след края на войната. В двореца в София дори се извършват сондажи с албански емисар, а във външното министерство се обсъжда да се работи незабелязано по въпроса сред албанската интелигенция [ДД, док. 298, с. 191; док. 306, с. 199]⁵. Но през януари 1916 г. в германската главна квартира в Плес сондажът на българския владетел показва категоричната невъзможност тези планове да бъдат приети. Тогава София заема изчаквателна позиция, наблюдавайки опитите на Турция да лансира османски владетел на албанците със съзнанието, че разпокъсаната в кланови интереси албанска държава ще остане слаба, което би дало нови възможности за българско влияние там в бъдеще [РААА, R 22144, E 285620]. Че такова със сигурност се търси, проличава и в дебатите в Народното събрание по отговора на Тронното слово в началото на 1916 г., когато министър-председателят Васил Радославов обявява, че образуването на независима и свободна Албания отговаря на интересите на България [ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а.е. 449]. И като част от политиката си по албанския въпрос българската страна държи на запазването в този момент на косовските области.

В същото време в Австро-Унгария опитват да направляват процесите по начин, че да не се дойде до положение, в което един конкурент на Балканите (Сърбия) да бъде заменен от друг (България), че и значително по-силен [Fried, M. 2014, p. 123]⁶. Освен това, със създаването на независима, но под нейно влияние албанска държава, Монархията цели също както спиране на италианското проникване, така и установяване на обща граница с Гърция: още важни военни задачи за Австро-Унгария [РААА, R 22144, E 285618]. Но както във Виена не искат прекалено силна България, така и в София се предпазват

---

⁴ В по-късен опит да изясни въпроса с ултиматумите, Конрад декларира пред българската главна квартира, че от страна на главното командване никога не е поставяно или одобрявано искане българските военни части да напуснат района на Прищина-Призрен. С това той си измива ръцете, че ако подобни действия са предприети на място, те не са по негова поръчка [HHStA, MdD, PA I, Nr. 874, 08.03.1916]. Като цяло обаче самото навлизане на австро-унгарски части във владени от българите земи, без да се потърси каквото и да е предварително съгласуване, представлява предизвикателство.

⁵ Според генерал Конрад българска пропаганда се прави сред населението не само в Централна, но и в Северна Албания. От София полковник Лакса пък докладва за подготвяна българска делегация за Албания, в която да участва и възпитателят на принц Кирил [HHStA, MdD, PA I, Nr. 874, Graf Thurn an Burian, 28.01.1916; Conrad an Burian, 07.02.1916]. В края на януари Наум Тюфекчиев – терорист и търговец на оръжие, води в Цариград разговори с влиятелни албански кръгове в турската столица, начело с Фаик Коница, относно бъдещата албанска държава. Две седмици по-късно в София Тюфекчиев е убит по заповед на Тодор Александров. Кандидатурата на княз Кирил се коментира с тревога и в Рим, където паниката от български действия в Албания поражда абсурдните слухове, че руският цар тайно поддържал идеята [Шкундин, Г. 2007, с. 90].

⁶ Капитан Алфред фон Янза, офицер за свръзка при Първа българска армия, докладва в главната си квартира за дочути мнения, че неотдавнашните сръбски искания за адриатическо пристанище вече са станали български, като се споменава Дурьс, откъдето да тръгва и железница [HHStA, MdD, PA I, Nr. 874, Wiesner an Burian, 27.02.1916. Подробно за дейността на Янза в България вж. ДС, с. 317 – 340].

от засилване на австрийското влияние. „Със сигурност България не иска едно: на мястото на зависимостта от Русия да дойде такава от Австрия“, пише в един анализ от март 1916 г. германският генерал-майор Ханс фон Зект, силно проникателният началник-щаб на съюзническата група армии „Макензен“. Той описва подробно антиавстрийските настроения сред българските политически и военни кръгове, плод на продължително, високомерно и арогантно поведение. Според Зект това е опасна тенденция, която налива вода в мелницата на русофилската опозиция, поради което препоръчва да се въздейства върху австрийците да проявяват в балканската си политика повече уважение спрямо България. Подобно на повечето германски офицери, Зект също подхожда с разбиране и съчувствие към българската страна в граничния спор [Ebd., R 4757, 000111 – 114].

Проявяваната дипломатическа твърдост на Виена не кореспондира нито с военните възможности на Монархията, нито с финансовата обезпеченост на политиката. От една страна, досегашните бойни действия срещу Русия и на Балканите са докарали армията до крайно критично състояние. От друга, точно във времето, в което се разгаря спорът със София (януари – март 1916 г.), българското правителство очаква следващата вноска от 50 милиона марки от Германия и Австро-Унгария по 200-милионния военен заем, предвиден в Тайната спогодба от 24 август/6 септември 1915 г. и оформен договорно на 7/20 ноември с. г. Поради хроничните си финансови затруднения, от Виена се обръщат с молба към Берлин да поеме и тяхната част от парите, която се равнява на най-малко 25 % от общата сума, или около 13 милиона марки [ГДД, II, док. 3, с. 49 – 50; док. 14, с. 63 – 64]⁷. Невъзможността да се изпълняват поетите финансови задължения не пречи да се поставят политически искания. По други теми двустранното сътрудничество върви по-добре. Така например в първите месеци на годината са постигнати споразумения между българските и австро-унгарските власти относно износа, транзита и пограничните съобщения в областите на бивша Сърбия, които се намират под военно управление [ЩДА, ф. 176 к, оп. 3, а.е. 480, л. 43 и сл.]. Но това е изключение, което да потвърди правилото: съюзническите отношения куцат сериозно.

И докато в началото на 1916 г. антиавстрийските настроения се засилват, другият съюзник, Германия, се радва на нарастваща популярност сред софийските кръгове. За това свидетелстват не само дипломатическите преписки, но и личните впечатления на редица германски военни и политически дейци, посетили България по това време. Победният ход на съюзническите сили в Сърбия безспорно дава принос в това обществено възприятие. Такова е мнението и на влиятелния парламентарист Матиас Ерцбергер, посетил София през февруари. „В момента с България Германия има един невероятно ентузиазизиран съюзник, решен и в бъдеще да поддържа вярно приятелство с нас“, описва впечатленията си депутатът. Той не спестява обаче и чутите критични тонове, най-вече относно поведението на част от германските офицери, нежелаещи да разберат българския манталитет, както и по търговски въпроси [РААА, R 5095, 000251 – 260, 25.02.1916]. В по-нататъшния ход на войната тези проблеми тепърва ще растат.

В условията на острата българо-австрийска криза (но не заради нея), от Вилхелмщрасе (седалището на германското външно министерство) предприемат ход, с който се надяват да подобрят позициите си в София. На 12/25 януари 1916 г. германският държавен подсекретар (заместник външен министър) Артур Цимерман известява неофициално пълномощния министър в Берлин Димитър Ризов, че германският му колега в българската столица Густав Михаелес ще бъде отзован, тъй като „не се радвал на благоволенieto“ на Фердинанд [ДД, док. 273, с. 176]. Наясно с немилостта, в която се намира, няколко дни по-късно дипломатът съветва канцлера Теобалд фон Бетман Холвег да не прави „политическа грешка“, като се концентрира върху царя, който внезапно променя настроенията си и на когото не може да се разчита. Според Михаелес акцентът трябва да е поставен върху правителството, търсещо трайна ориентация с Централните сили, и в момента поставено в трудна ситуация поради завистта на Фердинанд към Радославов, чиято нарастваща популярност след успехите в Македония го правят по-невъзприемчив за влиянието на двореца. В това отношение премиерът е подкрепян и от съюзническите легации, което е причина царят да не харесва както германския дипломат, така и австро-унгарския представител Адам Тарновски, срещу когото обаче не може да предприеме нищо, тъй като е наясно наясно със „сериозния гръб“ на графа на Балхаусплац. Заминавайки си, Михаелес препоръчва да

⁷ След началото на румънската кампания София иска опрощаването на заема.

не се рискуват отношенията с Австро-Унгария заради България, която се опитва да настрои двете страни една срещу друга и да извлече изгода за себе си от това. Той призовава в това отношение за уважаване на традиционните интереси на Виена и да не се създава мнението, че Германия измества Монархията от страната и региона [РААА, R 5077, 000221 – 224, 29.01.1916].

Наистина, в някаква степен германците са изправени пред избор, тъй като бързо става ясно, че българо-австрийският спор няма да може да бъде разрешен без намесата на водещата сила в коалицията: Германия. Но в настоящия момент тази арбитражна намеса не може да бъде еднозначна, тъй като и в нейния лагер няма единно становище. Оценил високо ролята на България в непосредствено отминалите и предстоящи събития, но и в тежки разногласия по военните действия изобщо с австрийския си колега Конрад, генерал Фалкенхайн компенсира „спирачката“ към Солун с подкрепа за българите в Косово. От своя страна, държавният секретар (външен министър) Готлиб фон Яго колебливо застава на страната на барон Буриан. Отрано предупреден от посланика в Берлин принц Готфрид Хоенлое-Шилингсфюрст за ситуацията, той не остава затворен за настояванията на Виена да се предприемат превантивни мерки против исканията, които се очаква цар Фердинанд да постави пред кайзер Вилхелм при предстоящата им среща в германската главна квартира. В този дух е подготвена и съответната докладна записка за лична информация на кайзера [ННStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, Prinz Hohenlohe an Burian, 03.02.1916]. Въпреки това и на дипломатическо равнище австро-германските отношения не са особено добри. Страхът да не отстъпят влияние кара виенските дипломати да държат Вилхелмщрасе в неведение относно общите си цели на Балканите и да обвързват решаването на сръбския въпрос с полския, по който двете страни имат сериозни разногласия [ГДД, II, док. 6, с. 53].

„Ние не можем да допуснем при никакви обстоятелства установяването на българска гражданска администрация в района Призрен – Качаник – Прищина – Митровица“, постановява на 23 януари / 5 февруари генерал Конрад и издава съответната заповед подобни органи да се игнорират от австро-унгарските части [ННStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, Graf Thurn an Burian, 05.02.1916]. Но и тази категорична от политическа гледна точка позиция е подкопавана от военните съображения на австро-унгарския генерален щаб, отново излиза на преден план разминаването на тези две линии. Без достатъчно сили в района, Конрад не може да предприеме активни действия против дебаркиралите в края на 1915 г. във Валона италианци, поради което предлага план, според който хем български части да се включат в офанзивата срещу този албански град, хем да прочистят и южноалбанските земи от италиански отряди, хем после София да няма териториални претенции. Затова Конрад настоява Буриан да се погрижи за пълно изясняване на отношенията между Монархията и България, преди всичко това да се случи. Впоследствие „българите със сигурност няма да дадат доброволно това, което са постигнали с оръжие в Албания“, ако предварително не се направят твърди договорки, заключава Конрад и предлага да се „пожертва“ Южна Албания [Ebd., Conrad an Burian, 07.02.1916]⁸. Практически началникът на генералния щаб предпочита „по-малкото зло“: съюзните българи пред враговете италианци в Южна Албания, която неговите войски, така или иначе, няма как да окупират. С оглед на предстоящото посещение в Тешен на цар Фердинанд, Радославов и Жеков, той иска от Буриан политическо потвърждение на военната целесъобразност: установяване на военна граница по линията Дебър – Елбасан – река Шкумба, като южно от нея българите бъдат оставени да се разпореждат военно, но не и административно [Ebd.] Във виждането на Конрад след войната териториалните въпроси трябва да получат исканото от Монархията решение – изтегляне на българите до договорената предното лято граница.

При тази ситуация в началото на 1916 г., българското държавно и военно ръководство в лицето на царя, министър-председателя Васил Радославов и главнокомандващия генерал Никола Жеков предприема дипломатическа обиколка при съюзниците, в търсене на решение на граничния спор. По това време Фердинанд се наслаждава на момента, намирайки се в епицентъра на коалиционната дипломатия и лично внимание. При срещата с германския кайзер в гр. Ниш в началото на януари 1916 г. той получава от Вилхелм II жезъла на пруски фелдмаршал, след като само ден по-рано специален пратеник

⁸Данните за координиране на действията на българските военни с албански чети, с цел акция срещу италианците в Дуръс и Валона, карат Конрад да очаква разширяване на българските претенции за сфера на влияние още по на север по адриатическия бряг [ННStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, 26.01.1916]. Сериозни притеснения от евентуалните български действия в Албания по това време имат и в Италия [Шкундин, Г. 2007, с. 90].

на австрийския кайзер Франц Йозеф му обявява, че му е присвоено същото звание в австро-унгарската армия⁹. В Ниш двамата владетели обсъждат българо-австрийския спор, като Вилхелм се придържа към даденото му от външното министерство становище на обща подкрепа, но и припомняне на договора [РААА, R 5095, 000208 – 209]. Малко по-късно, на 28 януари/ 9 февруари 1916 г. в манифестиране на успешното българо-германското братство по оръжие, Фердинанд посещава и германската главна квартира в Плес. Тук нещата стават по-конкретни с представянето на изготвената карта с актуалните български териториални искания: тръгващи от западноморавската долина, преминаващи през Призренския район и достигащи до Елбасан. При срещите с кайзера и с канцлера Бетман Холвег царят намира, по думите му, „пълно разбиране за интересите на България и българския народ“ [Ebd., R 5065, 000111 – 112]. Само държавният секретар Яго го предупреждава, че по тези теми ще срещне „някои трудности“ при предстоящото си посещение във Виена.

С оглед и на спокойствието, което Радославов опитва да внушава на Тарновски в смисъл, че цялата работа има случайния характер на едно недоразумение, у Балхаусплац за кратко се явява надеждата, че е възможно чрез военно споразумение напрежението да се премахне. На 30 януари/11 февруари обаче до Тешен достига пресилената новина, че българите са разположили администрация и поща в Дяково, догогава част от Черна гора¹⁰. Това въсеща Конрад и допълнително нажежава обстановката преди българо-австрийските срещи на високо ниво. Наясно какво го очаква, два дни след визитата в Плесцар Фердинанд пристига в австро-унгарската главна квартира в гр. Тешен. Облечен в новата си фелдмаршалска униформа, той изиграва добре своята роля в официалната част, включва се в приема и в държаните пред пресата взаимни речи за бойно другарство [Norddeutsche Allgemeine Zeitung, Nr. 44, 16.02.1916]. Зад кулисите обаче разговорите протичат бурно. Първата среща с Радославов потвърждава очакваното от Конрад: България поставя на масата претенциите си за Косово, където с посещението на цар Фердинанд в Призрен са установени близки контакти с местните първенци [HHStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, Conrad an Burian, 12.02.1916]. Българската позиция се базира на тълкуванието, че конвенцията от лятото на предишната година урежда въпросите източно от договорената линия, но не и на запад от нея. Особено настойчиво тази теза е застъпвана от цар Фердинанд, който опитва да постави домакините си под натиск, обявява, че е невъзможно да отстъпи от завезитите от армията райони и разиграва сцена на бурно недоволство и подмята заплахи пред Конрад [РААА, R 22144, E 285636]¹¹. След като и генерал Жеков настоява за Призрен и Прищина, вече няма съмнение: българо-австрийският сблъсък е налице. Той се изостря по време на самите срещи, когато от София княз Борис телеграфира новината за навлизането на австро-унгарските цивилни власти в Призрен, Прищина и Елбасан и за ултиматума им българите да се оттеглят¹².

Срещата на Буриан с Радославов и Жеков на 2/15 февруари във Виена протича по-спокойно, с желание да се намали възникналото в Тешен напрежение. Противно на получените от Вилхелмщрасе съвети разговорите да се съсредоточат върху западноморавската долина¹³, където Монархията не е декларирала голям интерес, българските водачи поставят само албанския въпрос. Буриан опитва да блокира исканията, като на аргумента, че правото на владееене на косовско-албанските територии е съобразно завладяването им, той противопоставя факта, че и земите по поречието на Морава, които България ще получи съгласно договора, са отвоювани от австрийски и германски войски. Двете страни спорят по цялостното положение на Балканите, изтъкват собствените си приноси и не желаят да чуят за съюзническите [РААА, R 22144, E 285630–631; E 285637–638; E 285642]. От българска страна е подчертано, че няма стремеж към създаване на „свършени факти“, не се повдига и въпросът за компенсация, срещу българско участие в операция против италианците във Валона. За Буриан тя е от

⁹ Впоследствие Фердинанд коментира с презрение опита на Виена да изпревари в това отношение Берлин – ГДД, II, док. 4, с. 52.

¹⁰ Всъщност е монтирана телеграфна станция, която става причина за раздори между българските и австро-унгарските офицери на място.

¹¹ Царят се скарва открито с началника на австро-унгарския генерален щаб, слуховете за високия тон на разговорите се разчуват в коалицията. По-късно българският владетел нарича австрийския генерал свой враг.

¹² Относно ултиматума Буриан твърди до Тарновски, че ставало дума само за изтегляне на цивилните, но не и на военните власти, от които такова нещо не било искано [РААА, R 22144., Burian an Tarnowski, 15.02.1916].

¹³ Тази тема е повдигната през есента на същата година, като исканията стигат чак до Смедерево.

взаимен интерес, а не политическа услуга, която България да направи на Монархията. Що се касае до уреждането на териториалните въпроси, Буриан заявява недвусмислено, че Австро-Унгария разглежда земите западно от договорената граница като своя сфера на влияние и призовава България „да не повтаря отново грешката на самозабравянето“ в исканията – ясен намек за събитията от пролетта на 1913 г. [ННStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, 15.02.1916]. От своя страна, Радославов дава да се разбере, че от Дяково българските части ще се оттеглят, но не и от Призрен и Прищина. Това е въпрос на чест, заявява генерал Жеков и отново изказва разочарованието си от ултиматума, възприеман като тежка обида към армията. „Може за всичко да се постигне разбирателство, но груба заповед не може да се изпълнява“, категоричен е той [Ebd.]¹⁴. И тези преговори завършват без резултат или по-точно с взаимната констатация, че по време на война не може да се определят точни граници, а военното владение не предрешава събитията. „Епизодът ще има последици“, заключава Буриан.

Министрите се разделят с различни впечатления: докато Радославов смята, че е постигната договорката засега нещата да се оставят както са, то впоследствие Буриан категорично отрича да е дал такова съгласие. Сигурно е едно: този кръг на двустранните преговори е провален, включително и тези с премиерите на Австрия Щюрки на Унгария Тиса, които са определени като „неискрени“. По думите на Фердинанд, от австрийска страна по въпроса се действа „по най-категорически и за мене и България най-оскърбителен начин“ [ЦДА, ф. 313 к, оп. 1, а.е. 2214, л. 39]¹⁵. Заминал от Тешен направо за Виена, Фердинанд обяснява пред влиятелния германски посланик и бивш външен министър Хайнрих фон Чиршки, че австрийците не са научили нищо от големите събития и оставали „мнителни и алчни за земя както винаги“. Царят нарича Буриан „вкамнен доктринер и принципно казващ „Не“ човек“ и смята, че само у Франц Йозеф е намерил разбиране за схващането си, че историческият момент на съюза между четирите държави не трябва да се разваля. Възрастният император обаче вече не се противопоставял достатъчно на министрите си [РААА, R 4757, 000103 – 105, 15.02.1915]. „Австрийците забравят, че без българската и германската помощ никога нямаше да могат да поправят загубите на Потioreк“¹⁶, ядосва се българският владетел, според когото във Виена не могат да очакват от него да жертва Призрен, Прищина и Качаник в полза на бъдеща албанска държава, след като 20 000 български войници са пролели кръвта си за тях. Пред германския дипломат Фердинанд прави извода, че подобно отношение към България обслужва най-вече руската политика [РААА, R 22144, E 285664 – 665]¹⁷.

След срещата си с царя Конрад уведомява Буриан, че не трябва да се рискува война, но е задача на Балхаусплац да постави безапелационно австрийските искания на българите [Rauchensteiner, M. 2013, S. 511]. Тук на преден план излизат различията между Буриан и Конрад. Планове за етнически обединена албанска държава на първия не се споделят от втория, нито пък вижданията им за България имат нещо общо. Докато външният министър смята, че има разделителна линия между военното владение и последваща политическа власт, то началникът на генералния щаб е на друго мнение: българите няма да пропуснат да предявят претенции за всяко място, където стъпи българският войник. Той засипва Буриан с упреци: че въпреки предупрежденията не е направил нужното в София претенциите ѝ да бъдат отрано отрязани, че държи на „неизпълнимата“ идея за създаване на независима Албания и че вярва, че и българите искат такава [ННStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, Conrad an Burian, 18.02.1916].

Психологическата среда не предвещава желание да се намери среден път. Конрад и Буриан са резервирано настроени, но и сред българското ръководство недоволството от австрийците продължава да расте. Пред командващия съюзните армии на Балканите генерал-фелдмаршал Аугуст фон Макензен Фердинанд подчертава дипломатично, но ясно, че „не се чувства привлечен от Австрия“ [Mackensen, A. v. 1938, S. 250]. На генерал Жостов пък дава инструкцията: „Да сме добре с немците, които ни желаят само доброто; също и с маджарите; да сме предпазливи с австрийците“ [Марков, Г. 1995, с. 240]. Негативното отношение на българските военни към този съюзник се споделя и от германците.

¹⁴ Радославов използва срещата да повтори пред Буриан българското виждане, че сръбската държава не трябва да бъде възстановявана след войната под никаква форма.

¹⁵ В писмо до Радославов царят определя и Буриан като „крайно враждебен“.

¹⁶ Като главнокомандващ австро-унгарските сили на Балканите Оскар Потioreк носи отговорността за провала на операциите срещу Сърбия в началото на Първата световна война.

¹⁷ Фердинанд иронично подхвърля, че руснаците могат да дадат Георгиевски кръст на генерал Конрад.

Когато през януари цар Фердинанд посещава щаба на групата армии „Макензен“, двамата с фелдмаршала вдигат взаимни тостове за победите и славата на българската и германската армия, без изобщо да споменат австро-унгарската. Присъстващите нейни офицери демонстративно напускат залата, на което германци и българи не реагират по никакъв начин [Broucek, P. 2011, S. 300 – 302; също в: **Българите и Голямата война**, с. 318 – 319]. Пренебрежително отношение към австро-унгарския съюзник показва и генерал Жеков. „Отношенията ни с австрийците не са от особен интерес, тъй като те, в течение на войната, бяха малко в България, още по-малко – на фронта и не полагаха големи грижи по задълженията си към другите като съюзници.“ [Жеков, Н. 1928, с. 455 – 456]. В тази атмосфера разривът с Виена изглежда като програмиран.

Добре информиран за ставащото и нарасналата вероятност от военно стълкновение, на 7/20 февруари 1916 г. генерал Фалкенхайн настоява пред Яго въпросът да се уреди бързо по дипломатически път. В противен случай „нашите общи военни мероприятия ще бъдат повлияни по най-негативен начин“ [РААА, R 22144, E 285628; E 285639]. Прави впечатление, че началникът на германския генерален щаб се ангажира лично с българо-австрийския спор във времето, когато започва голямата настъпателна операция на Западния фронт при Вердюн, на която се възлагат всички надежди за победен край на войната. Очевидно е значението, придавано на изглаждането на разногласията в коалицията¹⁸, но също и силното раздражение на Фалкенхайн, който директно заявява, че австро-унгарските успехи в Черна гора и Албания биха били невъзможни без германците и българите да им подсигурият крилата, още повече, че техните армии са изнесли тежестта и на сраженията против Сърбия. Той определя вероятността след „нечуваната“ акция на Конрад „братята ни по оръжие“ да влязат в бой помежду си като още по-голяма, а няколко дни след това дори е готов да изпрати германско подразделение, което „да придаде тежест на българските искания“ [РААА, R 22144, E 285632/633; E 2856408641].

Заповедта на началника на Македонската военноинспекционна област генерал Рачо Петров да се игнорират всякакви волеизявления на австро-унгарските лица в спорните райони и да се прекратят реквизициите от тяхна страна, като желаното се заплаща, на свой ред радикализира Конрад, който, подобно на Жеков, започва също да разглежда двустранния спор и като въпрос на чест. Затова и настоява за цялостно изтегляне на българските военни и цивилни лица от земите, западно от договорната граница. Буриан остава по-умерен, напътства своя представител в главната квартира граф Дуглас фон Турн да въздейства върху Конрад, в смисъл военните на двете страни да се разберат сами, с оглед интересите на Монархията да поддържа и занаяпред добри отношения с България и да разчита на военното ѝ съдействие [HHStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, Burian an Thurn, 22.02.1916]. В същото време и Тарновски получава задачата „по приятелски начин да подтикне“ Радославов да изтегли цивилните органи от Призрен и Прищина [Ebd., Burian an Tarnowski, 24.02.1916]. Премиерът отказва, като се позовава на даденото му от Буриан съгласие съществуващото положение да се запази. Тарновски бързо излиза от трудното положение, в което го поставят двете взаимноизключващи се твърдения и изкопчава обещанието след завръщането на царя въпросът да се разгледа [Ebd., Tarnowski an Burian, 25.02.1916].

В тази ситуация Конрад предприема нова стъпка. Обосновавайки се с желанието да защити честта на армията, той нарежда изпращането на цивилни власти и в Качаник. Това вече изостря кризата до краен предел след като генерал Рачо Петров, очевидно със съгласието на главната квартира в Кюстендил, отвърща със заповед австрийците да бъдат изгонени от града, като при необходимост да се използва оръжие. И относно тази нова причина за ескалация съществуват две версии за хронологията. Според Тешен на австро-унгарците е поставен ултиматум до 13/26 февруари да напуснат града, като в противен случай ще се използва сила. Според българската гледна точка истината е друга: същия ден австрийски капитан с подразделение се явил в Качаник и поискал българите да напуснат, което е предизвикало реакцията на генерал Петров. Като нарежда на капитана си на място да се оттегли с протест, австро-унгарското главно командване изпраща военния аташе полковник Лакса в Кюстендил с искането заповедта незабавно да се отмени, като в противен случай на 15/28 февруари всички транспорти с военни материали за България ще бъдат преустановени [Ebd., Wiesner an Burian,

¹⁸ Българските принцове Борис и Кирил, които по това време са на посещение на Западния фронт, стават свидетели на началото на историческата битка при Вердюн.

26.02.1916]. Конрад подканва отново и Буриан, с когото очевидно е в недобри отношения, да предприеме енергични дипломатически действия, а не само да разменя както досега „обща приказки“ с българските политици, за да се спестят последвали „унижения и тежка загуба на престиж“ на австро-унгарската армия в Призрен, Прищина и Феризович [Ebd., Conrad an Burian, 26.02.1916]. Буриан инструктира Тарновски да говори в този дух, но не пропуска да „върне топката“ при Конрад, който не е успял да постигне съгласие с българското командване. Той атакува заплахата на началника на Генералния щаб, че ще спре превозите за България с аргумента, че за да се случи това, трябва и съгласието на германското командване [Ebd., Burian an Thurn, 27.02.1916].

В тази обстановка Радославов се обръща към новия германски пълномощен министър граф Алфред фон Оберндорф, едва от няколко дни в страната, с молба за съдействие от Вилхелмщрасе. Министър-председателят обвинява Конрад за станалото, тъй като държи на тезата си, че с Буриан се е разбрал засега нещата да се оставят както са, но критикува и резкия отговор на българските военни. Той не иска да се стига до стълкновения, напълно наясно е с негативния пропаганден ефект пред външния свят, какъвто те биха предизвикали [РААА, R 22144, E 285643/644]. Същото желание имат и в Берлин, като дори винаги резервираният към българите Яго препоръчва да им се направят отстъпки. Чиршки изслушва търпеливо обясненията на Буриан за отделните градове в Косово, но упорито настоява да не се допусне ескалация с България. Австро-унгарският министър го уверява, че нищо няма да се случи, но остава на своята позиция: Монархията трябва да притежава Косово, за да има директен път към Албания, затова и договорената преди войната нова граница трябва да се запази без никакви изменения. Все пак, отчитайки непримиримостта както на българските военни, така и на генерал Конрад, Буриан предлага Макензен да поеме директно ролята на посредник [Ebd., E 285645 – 647]. В безизходицата си във Виена са принудени да опрат отново до германската помощ, макар да искат да държат силния си съюзник встрани от своите дела.

Военно безсилен и смятайки, че дипломатията се е провалила, на 15/28 февруари Конрад се принуждава да поиска помощ от Фалкенхайн, с когото са скарани от два месеца. Заплахата за спиране на доставките за България предизвиква острата реакция на германския генерал, който се опасява от „непредвидимите последици“ от това действие и отхвърля като погрешна тезата на австрийския си колега, че българите няма какво да търсят в райони, които са превзели с кръвта си. Началникът на германското главно командване отново настоява пред външното си министерство да се намери бързо политическо решение на кризата [Ebd., E 285647 – 648]¹⁹. Наясно с пробългарските предпочитания на генерала, Яго отхвърля междуинституционалния упрек: „Ако и на Ваше Превъзходителство е трудно да въздейства съдържащо на генерал фон Конрад, то и аз в лицето на барон Буриан нямам по-малко труден партньор“, негодува държавният секретар и от своя страна прехвърля топката в полето на военните: всяка дипломатическа акция би била безсилна, ако главните квартири не предотвратяват сблъсъците по места. Той опитва да прокара пред Фалкенхайн и виенската гледна точка: от една страна внушава, че само благодарение „хладнокръвието“ на австро-унгарския генерален щаб е предотвратено кръвопролитие в Качаник, а от друга подчертава, че границата е предварително оформена точно по българското предложение и не може да се променя без общи политически преговори [Ebd., E 285649 – 650; E 285652].

Това е и позицията на българските военни, изразена още в началото на кризата. И главнокомандващият генерал Жеков, и началник-щабът генерал Жостов настояват в дадения момент коалицията да се води от военните съображения, а бъдещите мирни конференции и при участие на трите правителства да вземат общите решения за границите и сферите на влияние [Марков, Г. 1995, с. 234]. Разбира се, с тази позиция генералите обслужват интереса си да се създаде предпоставка тези земи да останат български, затова и там са настанени административни власти. Но макар в българската главна квартира упорито да отстояват искането си, аргументирана позиция в негова защита така и не е оформена. Когато полковник Иван Тангилов е изпратен за свързка в австро-унгарската главна квартира, не са му дадени никакви указания, а вместо това „отговори ми се с вдигане на рамене“. Просто му е поставена задачата да убеди лично познатия му генерал Конрад граничната линия да се прокара така, че да остави Призрен и Прищина в българската зона [Българите и Голямата война, с. 177].

¹⁹ До спиране на доставките не се стига, още повече, че българското правителство отправя контразаплахата, че ще спре транзитния превоз към Турция [РААА, R 22144, E 285675].

Преговори се водят и в София. На 16/29 февруари Радославов и Тарновски констатираат различните версии за случая в Качаник. Премиерът обаче признава, че „военните са господари в окупираните земи“, където често дават необмислени устни заповеди, които после отричат. Така че не може да предприеме нищо против генерал Рачо Петров, който е назначен от царя и отговорен само пред главното командване. Пак той, а не министър-председателят, решавал и за установяване на цивилни власти в завзетите земи. Практически Радославов признава и го казва в прав текст на изумения си събеседник, че е безсилен пред решенията на военните, още повече, че и царят отсъства, но че положително би се солидаризирал с тях [HHStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, Tarnowski an Burian, 29.02.1916]. Безспорно, в това има и част от българската игра на измъкване, което е ясно за Буриан, но като цяло Радославов казва и истина: той няма влияние в главната квартира. В същото време Жеков държи твърда линия пред Лакса и на свой ред се позовава на липса на инструкции от правителството в София, което трябва да се произнесе по този вече станал политически въпрос. С впечатленията си от разговора с Жеков в Кюстендил, Лакса налива още напрежение във вътрешните отношения на австро-унгарското ръководство. „Главната причина за всички неразбории между Двойната монархия и България трябва да се търси в това, че външното ни министерство така и не се е изказало ясно и определено за бъдещето на изтритите от картата от съюзените централни сили държави“, пише военният аташе [Ebd., Conrad an Burian, 29.02.1916]. С тази вярна констатация той дава нов коз в ръцете на началника си Конрад в борбата му за надмощие с Буриан. Но не само българското ръководство няма представа относно плановете на Виена, същото се отнася в пълна степен и за германците.

Постепенно все пак ситуацията налага прикритата политика на Балхаусплац да бъде поотворена. На 19 февруари/2 март Буриан ясно заявява позицията си. „Ние ще организираме Албания на национална основа, но сами и с наши средства, без да се опираме на местни политически подизпълнители. Разпростирането на Албания до границата по договора е задължително условие и това не накърнява българските интереси“. Там не живеят българи, стратегическите съображения също не са основателни, тъй като този регион по традиция гравитира към Адриатическо море и България ще има отлична западна граница, която сама е пожелала, и съсед, с който ще бъде в приятелски отношения [Ebd., Burian an Tarnowski, 02.03.1916]. С тази теза Тарновски трябва да поиска от Радославов незабавното опразване на Косово. По същото време Буриан изпраща и посланика си в Берлин принц Хоенлое да обяви на Яго, че в земите западно от границата по съюзния договор започва австро-унгарската сфера на интереси и моментното присъствие на български военни и граждански власти не може да промени нищо в това отношение. И тъй като „примитивните условия“ в района на Призрен и Прищина не позволяват паралелното съжителство на австро-унгарските и българските власти, Тарновски е наточен да се разбере с Радославов за изтеглянето на цивилните, а Конрад „добронамерено“ да уговори с българската Главна квартира изтеглянето на военните части [PAAA, R 22144, E 285653 – 654]. Като известява за това развитие Фалкенхайн, Яго отново дава подкрепата си за Буриан, внушавайки на генерала, че трябва да се запази „принципна позиция“ и заедно да настояват пред българите при локалните военни недоразумения да проявяват същата „добра воля на разбирателство и отзивчивост“, която самите германци винаги показват [Ebd].

Генерал Фалкенхайн обаче отхвърля категорично мнението на Яго, тъй като Буриан нямал никакво право да определя къде е зона на влияние, без да се консултира с Германия. „България също трябва да бъде питана, тъй като в договора не е постановено нищо по този въпрос“, смята той и поддържа правото на владееене на спорните райони от българската армия, която не само е завзела тези места, но е и организирала администрация и снабдяване „преди и един австро-унгарски войник да е бил там“. „Правото е на българска страна“, не оставя място за съмнение в позицията си германският генерал [Ebd., E 285655 – 656]²⁰.

Амбицията на Конрад го кара трескаво сам да търси решение. Възползвайки се от присъствието и на австро-унгарски части в оспорваните земи, на 18 февруари/1 март той предлага на българското командване кондоминиум, който предвижда военните части на двете страни да останат навсякъде,

²⁰ Твърдият курс на военните не може да бъде пренебрегнат от Яго, който опитва да въздейства върху Буриан чрез граф Форгач – висш чиновник на Балхаусплац, приближен на пробългарски настроения предишен външен министър граф Берхтолд.

като в по-богатата северна част (Прищинско) командва австро-унгарски офицер, а в предимно планинската южна (Призренско) български. Предлага се премахване на цивилните власти, тоест изтегляне на българските чиновници. От Дяково българските части трябва да се оттеглят изцяло, в Елбасан може да останат, но под австрийско командване, като реципрочно австро-унгарските части в Куршумлие ще бъдат под българско командване [ННStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, Tarnowski an Burian, 01.03.1916; ЦДА, ф. 313 к, оп. 1, а.е. 2393, л. 22]. В този дух и Тарновски в София, и военният аташе Лакса в Кюстендил опитват да издействат запазването на съществуващото положение на двойно военно владеее [РААА, R 22144, E 285657; E 285658]. На 20 февруари/3 март генерал Жеков отхвърля пред Лакса тези искания като несъвместими с престижа на армията, но и позовавайки се на личната ангажираност на Фердинанд с въпроса. Разговорът прераства в скандал, когато военният аташе обвинява събеседника си в нарушаване на договора и стопанско ограбване на областта. Жеков не остава длъжен и заради споменатото по-рано възможно спиране на военните доставки обвинява австрийците, че искат да отслабят България, която напълно пренебрегват. Генералът твърдо заявява, че косовският въпрос ще бъде решен при сключването на мира след войната, но неговото желание е тези земи да останат в пределите на България. Относно обещаното в Тешен изтегляне от Елбасан и Дебър, то същото е било обвързано с решаване в българска полза на въпроса в Косово. Всички останали недоразумения са причинени от страна на австро-унгарците, категоричен е Жеков [ННStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, 04.03.1916; ЦДА, ф. 313 к, оп. 1, а.е. 2393, л. 23; ГДД, II, док. 16, с. 66]. Породената от отхвърлянето на предложението бурна разпрания между двамата напълно отравя атмосферата и с това възможностите за двустранно решаване на спора са окончателно изчерпани. Жеков обявява намерението си да помоли германците за арбитраж чрез смесена комисия от германски, австро-унгарски и български офицери. Наясно с предпочитанията на Фалкенхайн, Конрад отхвърля подобна комисия като „нежелателна“ и призовава Буриан да намери политическо решение [ННStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, 04.03.1916]. На свой ред външният министър отново повдига въпроса с посредничеството на фелдмаршал Макензен като възможна опция, но на този етап Фалкенхайн не разрешава, тъй като иска лично да уреди въпроса.

Кризата достига върха си: и този кръг разговори при преговорите е прекратен с провал, а търсеният посредник няма готово решение. В тази ситуация се намесва и четвъртият съюзник в коалицията: Турция. Управляващите в Цариград нямат директни лостове за влияние в доскорошната си албанска провинция, вече твърде отдалечена географски, а и са в силно затруднено положение на Кавказкия фронт, което допълнително отслабва позицията им. Въпреки това младотурците поддържат много внимателно и последователно пред съюзниците си искането, скрито под предлога на религиозния и социален мир, бъдещият албански княз да бъде от султанската фамилия [ЦДА, ф. 176 к, оп. 3, а.е. 449, л. 136]. Турция безспорно има свои интереси в Албания и опитва да действа в рамките на възможното. На 27 февруари/11 март посланикът в Берлин Хаки паша развива пред Яго вижданията на Цариград относно бъдещето на Албания. Тя трябвало да бъде „жизнеспособна“, независимо дали ще я управлява християнски или мюсюлмански владетел. В тази връзка не трябва от нея да се отделят „най-ценните ѝ части, Призрен и Прищина“, още повече, че там българи няма, поради което и даването им на България ще означава потискане на мохамеданското население. Според турското правителство под патронажа на Австро-Унгария това няма да се случи, което показала и практиката в Босна след анексията ѝ през 1908 г. За да не стане България „прекалено мощна“, косовските земи не трябва да ѝ се дават, гласи посланието от Цариград, което е направено и във Виена [РААА, R 22144, E 285661 – 662].

Става ясно, че австроунгарската дипломатия е успяла да си осигури подкрепа в рамките на коалицията на Четворния съюз. Освен германското външно министерство, вече и Турция, водена от своите интереси в бъдещата албанска държава като лост за влияние в балканските дела, застава на страната на Виена. България остава с един силен коз – подкрепата на генерал Фалкенхайн и на силното германско главно командване.

След провала на преговорите между Жеков и Лакса граф Тарновски е този, който опитва да раздвижи нещата. Познаващият добре обстановката в София от близо петгодишния си престой, пълномощният министър е в добра позиция пред правителството. С правилно разбиране за събитията и хората, по време на актуалната криза той не допуска в нито един момент отношенията между него и Радославов да се изострят и търпеливо залага на другарския тон. Нещо, което прави и самият Радославов. Между двамата върви умела игра. Графът ловко цитира Жеков, че само правителството

може да реши вече проблема и опитва да „пробутва“ искането все пак предложението от Тешен да бъде прието. Премиерът обаче влиза в дипломатическа софистика, без изобщо да се уточни, старайки се да размие разговорите в добрия тон на взаимното приятелство. Той обявява, че Дяково ще бъде опразнено, но „на по-следващ етап“, докато за Прищина и Призрен ще се решава по-късно, в зависимост дали съглашенците при Солун ще бъдат отхвърлени по-бързо, още повече, че се касаело само за „малък коридор“, който Конрад „си въобразил, че му трябва“. Затова сега решението е запазването на статуквото, смята българският министър-председател и обвинява военните, че си измиват ръцете с него за случай, че все пак частите се оттеглят от Косово. Така или иначе, преди завръщането на царя нищо не може да се направи, завършва Радославов [HHStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, Tarnowski an Burian, 10.03.1916]²¹.

В това време цар Фердинанд действа активно. На 24 февруари/7 март той се среща лично с кайзер Франц Йозеф, но опитът му да разреши въпроса удря на камък: мнението на Конрад относно Косово владее и виенския дворец. Това обаче не отказва българския владетел, който държи на политиката си, че където е стъпил българския войник, там трябва да остане българско, поради което иска да задържи Прищина, Призрен и Качаник. Ето защо той подкрепя Главната квартира и е против изтеглянето на българските административни власти²². Във вижданията му „България е съгласна да се създаде самостоятелна Албания, но заради фиктивна Албания не си струва да се предизвикват трудности“, както това се случило през 1913 г., когато несполучливата албанска политика на Виена е станала причина за българо-сръбската война. Практически цялото българско ръководство се обявява за това, темата да бъде изоставена на базата на съществуващото положение и да се реши окончателно след края на войната с германско посредничество. Тази теза Фердинанд развива на 3/16 март и при аудиенцията, която дава на новия германски пълномощен министър, като в присъствието на Радославов остро напада австро-унгарската политика и ръководните фактори, които, с изключение на императора, се държали „саркастично“, „студено“ и дори „грубо“ (Конрад) и го третирали „като балкански княз“ [HHStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, Tarnowski an Burian, 16.03.1916].

В резултат на твърдата позиция на царя, която става известна при завръщането му от дългия престой зад граница, Тарновски стига до извода, че българската категоричност се основава на подкрепата от Германия²³. Наистина, от София умело опитват да разиграват пред австрийците германска подкрепа, каквато всъщност, освен от военните кръгове, нямат. Като част от тази тактика може да се приеме и разпространеното на 5/18 март от БТА известие, че германското правителство е назначило консули в Ниш, Битоля и Призрен. Посланието е ясно – наред с безспорните градове, консулство е открито и в Косово, също под българска власт в момента [HHStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, Hohenlohe an Burian, 18.03.1916]. Буриан спешно се обръща към Яго, който отрича каквато и да е подкрепа за София и изпращане на консули, съгласява се с позицията му и инструктира Оберндорф „да не остави съмнение“ у българското правителство, че относно земите на запад от договорената граница Берлин изцяло подкрепя Виена²⁴.

Напредък по дипломатическа линия няма. На 5/18 март, като хвърля цялата вина върху българите, Конрад информира Фалкенхайн, че след отказа на Жеков отклонява от себе си всяка отговорност и е задача на Балхаусплац, съвместно с германците, да намери решение за изтеглянето на „противозаконно и самоволно“ настанилите се административни власти. Като моли Фалкенхайн също да посредничи, той изразява увереност в успеха, ако германското главно командване застане на австро-унгарска страна срещу „прекомерните изисквания и глада за земя на България“ [HHStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, Conrad an Cramon, 18.03.1916]. Причина за новата доза ярост на австрийския генерал е, че ден по-рано от Кюстендил връчват на Лакса подписана от генерал Жостов нота, в която австро-унгарските части учтиво са поканени да се изтеглят от окупираните от българската армия земи, като охраната по

²¹ Същата теза той развива и пред граф Оберндорф.

²² Началникът на Тайния кабинет на царя Страшимир Добрович отива лично да каже това на Тарновски [HHStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, Tarnowski an Burian, 16.03.1916].

²³ Всъщност цар Фердинанд се завръща от посещенията в Германия и Австро-Унгария силно недоволен, както царица Елеонора споделя с една британска аристократка [Шкундин, Г. 2007, с. 115].

²⁴ Тарновски обаче продължава да се съмнява в искреността на германците, не можейки да си обясни по друг начин твърдата съпротива, която среща на място – Ebd. 21.03.1916, Tarnowski an Burian.

снабдителната им линия Ниш – Феризович се поеме от българска страна. Конрад естествено отклонява предложението, използвайки същия лицемерно-любезен стил.

Уверен, че засега няма причина, която да накара частите да се изтеглят от Косово, цар Фердинанд гледа по-надалече, затова и някои сигнали от Берлин го тревожат. Те идват от Ризов, който докладва за неопределено негативно германско отношение спрямо албанските амбиции на царя [ДД, док. 387, с. 247]. На 2/15 март той уверява Оберндорф, че не би допуснал политическата грешка да издигне принц Кирил за албански княз и опитва да подразбере дали казаното от пълномощния министър е мнението и на Вилхелмщрасе. Германският пълномощен министър обаче не е много наясно с проблема, отбягва отговора, размива темата, като насочва разговора в общо притеснение от липсата на единство между съюзните българи и австрийци. Той знае вече от Радославов, който като цяло приема спора значително по-спокойно от царя, че София желае запазването на статуквото. Играта на Фердинанд да бъде винаги „ядосан“ пред германците по австрийската тема с цел да ги използва, според желанията си пред Виена, е лесно разгадаема за Яго. Той предполага, че и споменатата информация от Ризов е само повод да сложи отново в дневния ред темата с принц Кирил, след като в Плес е бил отрязан по нея [РААА, R 22144, E 285664 – 666]. Фердинанд разузнава и по друга линия: по същото време, в средата на март, приближеният на царя, полковник Петър Ганчев, е изпратен да сондира лично възможна ли е подкрепа от страна на Яго. Държавният секретар обаче се измъква от ангажменти, изказва съжалението си, че противно на германското предложение българската страна да разговаря с австрийците за корекция на границата по течението на р. Морава, при визитата на Радославов и Жеков във Виена, месец по-рано, се е повдигнал само албанският въпрос. А създаването на жизнеспособна Албания е една от целите на Монархията във войната, поради което от германска страна поначало там на австрийците е оставена по-голяма свобода на действие. Яго отново акцентира, че границата е била начертана изцяло по българското предложение, без никакви пазарлъци, и ако сега е нужно нейното прекрояване, то това трябва да стане в приятелски преговори. Затова и настоящият конфликт трябва да бъде ликвидиран възможно най-бързо, с отстъпки и от двете страни и при действия на политиките, не на военните [РААА, E 285667 – 668]. За пореден път в тази среща е извадена специално изготвената географска карта с българските предложения за граница, която стига чак до южните райони на самата Албания. Според Яго, една албанска държава само от северните райони край Адриатическо море е невъзможна и очевидно планът на Фердинанд е с времето и тя да влезе в пределите на българската държава. На Вилхелмщрасе са наясно, че въпреки неуморното повтаряне на обратното царят не се е отказал от тези си планове, които разглеждат като лична политика на Фердинанд, която не се споделя от Радославов и кабинета, смятащи с основание, че присъединяването на албанските племена ще е тежко бреме за държавата [РААА, E 285669]. „Австрия никога няма да отстъпи в Албания“, заключава Яго.

Наистина, на 5/18 март от Балхаусплац потвърждават настояването си не само военните, но и цивилните български власти да напуснат Призрен, Прищина и Елбасан. От Вилхелмщрасе подкрепят това становище, тъй като оставането на българска администрация във владени от австро-унгарски военни райони може да доведе само и единствено до нови конфликти, чието предотвратяване е основна германска задача [РААА, E 285670 – 671, 18.03.1916]. Така след продължителното лъкатушене дипломатически Германия и официално се нарежда на страната на Австро-Унгария. В този дух е инструктиран и Оберндорф в София. Разочарован, Радославов отхвърля искането и настоява германската страна да не го повтаря. Премиерът признава, че може и договорно Виена да има основание, но изважда аргумента с несигурността на вътрешнополитическия момент в България и положението на кабинета, които не позволяват сътресения по този въпрос. Напрегнатото обществено мнение около ситуацията със Солунския фронт, русофилската агитация и дори царят, който е на едно мнение с генералитета, могат да предизвикат падането на правителството заради тази тема. Ето защо Радославов предлага въпросът да се остави при съществуващото положение, а на по-късен етап да се постигне разбирателство с германско посредничество и предлага подялба на спорните райони [РААА, E 285675 – 677].

Обществените настроения в София по това време са наистина такива, че едно оттегляне на войските от вече превзети градове би предизвикало недоволство. Една от причините за това е широкият отзвук на едни думи на кайзер Вилхелм, отправени при поздравленията по време на срещата в Ниш. Тогава германският император се произнася в смисъл, че земите, където е стъпил българския войник, ще останат български, което е подето ентузиазизирано от пресата. Макар в Народното събрание да се

чуват и умерени гласове да не се повтаря мегаломанията от края на Балканската война (Александър Малинов), идеята от думите на кайзера според Лакса, владее политическите и военните среди [ННStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, Bericht Laha, 05.03.1916]²⁵. Тук трябва да се има предвид обаче, че българо-австрийският спор в нито една фаза не става обществено достояние.

Виждайки накъде клонят нещата, Фердинанд залага на германските военни и прави пред тях българското предложение за решаване на въпроса. На 11/24 март той вика на лична аудиенция германския военен аташе подполковник Евалд фон Масо, комуто потвърждава, че името на Радославов се свързва със съюза и решаването на граничния спор е свързано с оцеляването на кабинета. Според царя въпросите за Елбасан и Дяково са незначителни, но останалите градове са от първостепенна важност и там българските военни трябва да останат на място с равни права с австро-унгарските до окончателното решаване на въпроса на мирната конференция [РААА, R 22144, E 285679 – 680]. Радославов повтаря българското предложение: без цивилни префектури в Елбасан и Дяково, откъдето военните може и да се оттеглят, но с такива в Призрен и Прищина, както и с по-нисък статут в Качаник, където българските военни остават [Ebd., E285681 – 682].

Картата с оставката е разиграна силно. На 15/28 март пред Тарновски Радославов обявява намерението си да се оттегли, за да не бъде упрекнат от царя в прекалена отстъпчивост спрямо съюзниците²⁶. Водените зад гърба му преговори от страна на военните също играят роля в това решение. Оберндорф опитва да го разубеди, съветва го да изчака, докато се чуе последната дума от Берлин, където продължават преговорите с Виена по въпроса [РААА, R 5077, 000241 – 243]. Генерал Фалкенхайн също дава ясно да се разбере, че в Плес ще се радват, ако и Радославов, и Жеков запазят постове си [ЩДА, ф. 313 к, оп. 1, а.е. 2394, л. 36]. Силно раздражен от австрийците се показва и цар Фердинанд, който ден по-късно вика Оберндорф в двореца и го залива с упреци към Конрад, Буриан и останалите фактори във Виена. Той отново говори за важното стратегическо значение на косовските градове, без които Скопие на може да бъде удържан. Оберндорф повтаря становището на Вилхелмщрасе – и двете страни да изтеглят гражданските си власти и да се запази статуквото до окончателното решаване на граничните въпроси след войната. Според него изтеглянето на цивилните е малка тема пред това да се покаже пред света, че в коалицията има такова напрежение. Царят обаче остава твърд в позицията си: оттегляне на частите от Елбасан и Дяково и запазването им в другите три града [РААА, R 22144, E 285687 – 688]. Тази формула изглежда разумна за Вилхелмщрасе, откъдето съветват Виена да се съгласи с нея [ДД, док. 413, с. 263; ЩДА, ф. 176 к, оп. 3, а.е. 450, л. 58].

Германското дипломатическо посредничество обаче е слабо и не особено активно. Неспособността на Яго да бъде успешен арбитър дава възможност на генерал Фалкенхайн да направи това. Докато се развиват безплодните разговори между дипломати и политици, той извършва свои консултации в съюзническите главни квартири. По негово поръчение германският представител при австро-унгарското командване генерал Крамон опитва да уговори Конрад на отстъпки, но последният настоява за спазване на договорената граница. Пред Крамон пък, на свой ред, полковник Ганчев подчертава, че не е в интерес на общото дело и на военните операции „да ни се тика постоянно в очите договора“, в който не се предвижда десантът в Солун и според който България е трябвало да участва с пет дивизии срещу Сърбия, а тя е дала на разположение цялата си армия. От българската страна се позовават и на обстоятелството, че в договора не се упоменава, че Австрия ще се разпорежда със земите на запад от българската граница [ЩДА, ф. 313 к, оп. 1, а.е. 2393, л. 4 – 5].

В крайна сметка в германската главна квартира е изготвено проектоспоразумение и Фалкенхайн прави своето „последно“ предложение като предприема „всичко възможно да принуди Хьотцендорф“

---

²⁵ Водени от познатото си недоверие към Фердинанд, в берлинското външно министерство също се опасяват, че той може да свали кабинета на д-р Радославов и дори да смени курса на страната. Това разказва новият германски пълномощен министър граф Оберндорф на стария си приятел Тарновски [ННStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, Tarnowski an Bulgien, 14.03.1916]. Че царят може да смени курса само и само да получи отстъпки в Албания, разпространяват и италиански дипломатически кръгове [Шкундин, Г. 2007, с. 90].

²⁶ Слуховете за предстояща смяна на Радославов се тълкуват различно във Виена: докато според граф Тарновски това е блъф – ГДД, II, док. 16, с. 67, то други кръгове смятат, че цар Фердинанд, чиято популярност е ниска, не иска да остави премиера да „короняса“ успешното си дело досега и с мирния договор [РААА, R 5077, 000234, 24.02.1916].

да го приеме. То се базира на следното: Елбасан и Дяково да преминат в управление на австро-унгарските цивилни власти, а Призрен и Прищина на българските, като съответните войскове части следва да се изтеглят в срок от 14 дни. Изпратил условията, Фалкенхайн заплашва, че ако бъдат отхвърлени, ще се оттегли от по-нататъшно посредничество [ЩДА, КМФ, 03/699/30, л. 22]. Въпреки че барон Буриан намира схемата за „неудовлетворителна“, тъй като не отчита „специалните интереси“ на Монархията, Конрад приема споразумението, виждайки, че за момента повече от това е невъзможно да се постигне, още повече, че от военна гледна точка косовските селища нямат стратегическо значение за армията. Той обаче подчертава, че договорката има само „чисто военен“ характер и предлага в нея да се включи и точна разделителна линия между двете зони, както и да се гарантира снабдителната линия за австро-унгарските части в Албания. Генералът е сигурен в последващи нови претенции на българите, които били наясно, че земите западно от договорената през 1915 г. граница няма да бъдат включени в Монархията и поради това ги разглеждат като „безстопанствени“ [Пак там, л. 25 – 29]. Конрад още веднъж призовава Буриан най-после политическите цели на Австро-Унгария от войната да бъдат определени. „Докато не се решим най-сетне да определим нашите претенции и цели и да ги заявим ясно на нашите съюзници, ние никога няма да можем да разчитаме на подкрепа от Германия, а и да искаме такава“ [Пак там, л. 33].

На 16/29 март генерал-фелдмаршал Макензен лично отива до София, разговаря дълго с царя и с Радославов върху ситуацията и ги кани да приемат предложението. „Австрийците не са лесни съюзници“, обобщава с разбиране към българската гледна точка той и в крайна сметка изпълнява мисията си [Mackensen, A. v. 1938, S. 265]. Споразумението е постигнато и влиза в сила на 1 април 1916 г., без формално да е подписано от двете военни ръководства, както е посочено в германския проект. На практика то представлява едно военно споразумение, което е в сила само за времетраенето на войната и не предрешава владението на въпросните територии след нея. Разделителната линия е точно описана, като областта западно от нея остава под управлението на австро-унгарската армия, а източно – на българската армия. Съответно всички австро-унгарски щабове, войскове части и власти се изтеглят от Прищина и Призрен, а всички български – от Дяково и Елбасан. От особено значение е точка 8, която задължава българското военно ръководство „да освободи околностите на Призрен и Прищина, в случай че тези същите не ще се присъдят на българите по по-късни споразумения“ [ГДД, II, док. 20, с. 70 – 71].

Генералите Жеков и Жостов остават неудовлетворени от разделителната линия, която е наложена от Фалкенхайн с единствената цел да се сложи край на раздорите в коалицията. Разбира се, и на Балхаусплац не се примиряват и продължават да поставят целта за пълно българско изтегляне от Косово в бъдеще. „...ние сме правите, като упрекваме българите, ние можем да се оплакваме от липсата на подкрепа от съюзника и не ние все предявяваме нови и неочаквани искания – и, накратко, не сме ние тези, които искат да минат отвъд определената граница“, дава воля на яда си от решението на въпроса Буриан, който инструктира Тарновски да продължава и занапред да предявява искането за пълно изтегляне [HHStA, MdA, PA I, Nr. 874, Burian an Tarnowski, 29.03.1916]. На 9 април на графа се отдава възможност да направи заявлението, че австрийското правителство разглежда споразумението само като чисто военно, запазва всичките си претенции върху засегнатите райони и ще протестира енергично върху всеки опит за администриране [РААА, R 22144, E 285693; също Радославов, В. 1993, с. 183]. Цар Фердинанд приема спокойно декларацията и открито противопоставя пред графа австрийците, които отблъсквали населението и военните с поведението си, на германците, които знаели как да се държат. „Народът открай време има повече доверие в Прусия, отколкото в Австро-Унгария“, изстрелва Фердинанд и допълва, че освен в Косово, България ще има и други желаниа за промени на границата [HHStA, MdA, PA I, Nr. 874, Tarnowski an Burian, 09.04.1916]. Все пак царят умело отдава заслуженото на Тарновски, който през цялата криза с умерения си тон нито веднъж не е предизвикал българското правителство. Престолонаследникът княз Борис дори му изказва радостта си, че след дългото прекъсване отношенията между цар и дипломат отново са добри.

На 17 април софийската преса съобщава за взаимното изтегляне и се цитират държаните речи. Пред обществеността се славят съюзническата вяроност и мощта на Четворния съюз, простираща се от Балтийско море до Персийския залив. С това въпросът получава своето, макар и временно решение, а всяка от страните, участвали в него, си продължава своята политика. Буриан работи за създаване на етнически пълна албанска държава, изцяло под контрола на Австро-Унгария. От българска страна не

се отказват от идеята не само за Косово, където цивилният апарат непрекъснато бива разширяван, но и за достигане излаз на Адриатическо море, за което свидетелстват различни агенти на Монархията, докладващи за митинги и пробългарски агитации сред населението [Ebd., Thurn an Burian, 01.04.1916]. Цар Фердинанд не пропуска да подхвърля, че споразумението от 1 април се разглежда като промяна на мнението на Виена относно границите, а Тарновски неуморно припомня, че промяна няма и не може да има. Тази позиция е повтаряна от австро-унгарските дипломати при всеки сгоден случай в следващите месеци.

От Балхаусплац продължават да работят най-активно за осигуряване следвоенното владение на Косово. В края на април в Берлин, след като не сполучва да уреди разрешаване на полския въпрос в полза на Монархията, Буриан все пак стига до съгласието на Яго на мирната конференция да се подкрепи виенската дипломатия по въпросите на Призрен и Прищина. Пред Ризов Яго дори заявява, че никога не е давал подкрепата си по тази тема на българската страна, макар пред него да са правени такива постъпки [ДД, док. 470, с. 299]. Цар Фердинанд също не се отказва. Още през септември 1916 г., след началото на похода в Румъния, той сондира чрез полковник Ганчев настроенията сред новото ръководство на германското командване за следвоенното задържане на Прищина и Призрен, а през декември лично повдига темата и пред Буриан. На Балхаусплац обаче не са променили становището си и през следващите месеци продължават да поставят, включително и пред германците, създаването на Албания и с косовските земи, като една от основните си военни цели [ЦДА, ф. 313 к, оп. 1, а.е. 2394, л. 28 – 30; Bihl, W. 2009, S. 46 – 47]. Отношенията между София и Виена остават отровени, като всичко това дава повод на Радославов да направи заключението, че „кавалеризмът отсъства у нашия съюзник“ [ЦДА, ф. 313 к, оп. 1, а.е. 2394, л. 24].

Във вътрешнополитически план българо-австрийският спор от пролетта на 1916 г. изостря наново темата за междуинституционалната конкуренция и поражданата от нея липса на единни позиции. Когато на 16/29 март Радославов инструктира генерал Жеков да отговори още същия ден на германците, че царят и правителството са съгласни, той е попарен с изненадващ отговор: от Двореца вече са информирали германците, а министър-председателят ще получи от Кюстендил копие на известието [Пак там, а.е. 2393, л. 12 – 14]. У Радославов се потвърждава общото усещане, че споразумението е постигнато зад гърба му. Все пак в борбата си за надмощие с главната квартира в Кюстендил той успява да повлияе на най-активния германски журналист в страната – кореспондентът на вестник „Кьолнише Цайтунг“ Рихард фон Мах. В една своя дописка за цивилно-военните отношения той пише за желанието на кабинета в София германското главно командване да не води вече преговори по политически въпроси. Това предизвиква силното раздражение на Фалкенхайн, който обвинява българското правителство, че не е направило нищо за преодоляване на кризата, която без личната му намеса е щяла да стигне до въоръжено стълкновение [РААА, R 4757, 000128, 09.05.1916].

Доколко наистина българското правителство е искало задържането на Косово, остава спорно, но е твърде вероятно цялата история да е плод по-скоро на далечни планове на царя и на емоционалната обвързаност на военните с местата, за които е проливана кръвта на българските войници. Още при февруарското посещение в Плес Радославов се изказва доста по-въздържано от царя относно претенциите в Албания, а след войната признава правото на Монархията да иска за себе си тези земи, в които дори няма българско население [Радославов, В. 1923, с. 136]. Няколко дни след споразумението склонният към самостоятелни акции Димитър Ризов споделя с Яго в Берлин, че нито правителството, нито народът искат албанските земи, а Качаник и Гиляни са напълно достатъчни за военностратегическото обезпечаване на района. Същото мнение пред германския държавен секретар изказва и генерал Михаил Савов [РААА, R 22144, E 285694 – 696]. На 25 април Ризов посещава и Хоенлое, комуто говори за необходимостта чрез германо-австрийски декларации за пълно разбирателство по балканската им политика да се повлияе на Фердинанд. Изненаданият австро-унгарски посланик чува от българския си колега, че „ненаситният Бурбон“ единствен в България е „заслепен от желанието си да настоява за албанска земя“. Според Ризов мнението му се споделяло напълно от Радославов, който обаче се страхувал да се противопостави енергично на владетеля, още повече, че последният възнамерявал да замени правителството със слаби фигури, свързани с Антантата. Андрей Тошев бил на същото становище [HNSStA, MdÄ, PA I, Nr. 874, Hoehnlohe an Burian, 26.04.1916]. Австрийският дипломат остава с впечатлението, че Ризов е искрен, макар да смята, че „при тези странни балкански дипломати никога не се знае дали не са агент-провокатори“. Хоенлое обсъжда въпроса с Яго (комуто

Ризов е наговорил сходни неща), който отдава настроената на пълномощния министър на слуха, че ще бъде сменен. Характерно за антибългарското отношение на Яго е лицемерно-скандалното му съгласие съюзникът да бъде поставен на място с общ демарш по-късно, когато „вече не трябва да се съобразяваме военно с него [Ebd]. Твърде вероятно е в случая Ризов, сам твърд противник на присъединяването на косовските земи, да изказва в Берлин и становището на министър-председателя, от когото съвсем наскоро е бил награден. Точно обратното отношение към позицията на пълномощния министър има цар Фердинанд, който анатемосва един негов критичен анализ с многозначителната резолюция „Какво отвратително мнение!“ [ДД, док. 470, 299 – 300]. Това, което предизвиква царското негодувание, е солидно аргументираното отхвърляне на идеята за анексия на чужда в историческо отношение и като население територия, с което се изострят ненужно междусъюзническите отношения във време, когато България има тепърва да разрешава други жизненоважни въпроси²⁷.

В локалния по своето значение българо-австрийски граничен спор от пролетта на 1916 г. си проличават сложните коалиционни взаимоотношения в лагера на Централните сили наред Първата световна война. Взаимоизключващите се балкански интереси на четирите съюзни държави правят общуването между тях трудно и често пъти неискрено. Постигнатото с германско посредничество военно споразумение от 1 април 1916 г. на практика не решава спора между Виена и София, а само го отлага във времето. По този начин политическото напрежение остава, а то пречи и на военното сътрудничество. Отлагането се превръща в трайна характеристика в отношенията между страните от коалицията, което ще допринесе за нейната вътрешна разпокъсаност и в следващите военни години ще доведе до нови кризи.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Архивни източници / извори:

Централен държавен архив – ф. 176 к, ф. 313 к, КМФ, 03/699/30. [Tsentrалen darzhaven arhiv, Sofia]

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes – R 22144, R 4757, R 5065, R 5077, R 5095.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Ministerium des Äußern, Politisches Archiv I, Karton 874, Liasse Krieg 6h, Wien.

България в Първата световна война. Германски дипломатически документи. Т. I. (1913 – 1915 г.). Т. II. (1916 – 1918 г.). София, 2002. [Bulgaria v Pervata svetovna voina. T. I. (1913 – 1915). T. II. (1916 – 1918). Sofia, 2002.]

Дипломатически документи по намесата на България в Европейската война (1913 – 1919). Т. 2. София, 1921. [Diplomatischeki dokumenti po namesata na Bulgaria v Evropeiskata voina (1913 – 1919). T. 2. Sofia, 1921.]

Българите и Голямата война (Документален сборник). София, 2016. [Bulgarite i Goljamata voina (Dokumentalen svornik). Sofia, 2016].

Публикации:

Александров, В. 1992 – Валентин Александров. България и тайната война. Австро-унгарското и германското разузнаване в България 1914 – 1944. София, 1992. [Aleksandrov, V. Bulgaria i tainata vojna. Avstro-ungarskoto i germanskoto razuznavane v Bulgaria 1914 – 1944. Sofia, 1992].

Жеков, Н. 1928 – Никола Жеков. Българското войнство 1878 – 1928. София, 1928. [Zhekov, N. Bulgarskoto voinstvo 1878 – 1928. Sofia, 1928].

Лалков, М. 1983 – Милчо Лалков. Балканската политика на Австро-Унгария 1914 – 1917. София, 1983. [Lalkov, M. Balkanskata politika na Avstro-Ungaria 1914 – 1917. Sofia, 1983].

Марков, Г. 1995 – Георги Марков. Голямата война и българският ключ за европейския погреб 1914 – 1916. София, 1995. [Markov, G. Goljamata voina i bulgarskiat kljuch kum evropeiskia pogreb 1914 – 1916. Sofia, 1995].

Радоева, С. 2014 – Снежана Радоева. Димитър Ризов. От Битоля до Берлин (1862 – 1918). София, 2014. [Radoeva, Sn. Dimitur Rizov. Ot Bitolja do Berlin. (1862 – 1918). Sofia, 2014].

Радославов, В. 1923 – Васил Радославов. България в световната криза. София, 1923. [Radoslawov, V. Bulgaria v svetovната kriza. Sofia, 1923].

Радославов, В. 1993 – Васил Радославов. Дневни бележки 1914 – 1916. София, 1993. [Radoslawov, V. Dnevni belejki 1914 – 1916. Sofia, 1993].

²⁷ ДД, док. 470, 299 – 300. За Димитър Ризов и променливото му отношение към царя вж. **Радоева, С.** 2014, с. 93, 231.

Шкундин, Г. 2007 – Григорий Шкундин. Разделяй и властвуй! Вопрос о сепаратном мире с Болгарией в политике держав Антанты (октябрь 1915 – март 1916 г.). София, 2007. [Shkundin, G. Razdeliai i vlastvui! Vopros o separatom mire s Bolgariei v politike derzhav Antantui (oktjabur 1915 – mart 1916). Sofia, 2007].

Bihl, W. 2009 – Wolfdieter Bihl. Bulgarien im Spannungsverhältnis des Ersten Weltkrieges. – In: Der unbekannte Verbündete – Bulgarien im Ersten Weltkrieg. Wien, 2009, 44 – 61.

Broucek, P. 2011 – Peter Broucek (Hrsg.). Ein österreichischer General gegen Hitler. Feldmarschalleutnant Alfred Jansa. Erinnerungen. Wien: Böhlau-Verlag, 2011.

Falkenhayn, E. v. 1920 – Erich von Falkenhayn. Die Oberste Heeresleitung 1914 – 1916 in ihren wichtigsten Entschlüssen. Berlin, 1920.

Fried, M. 2014 – Marvin Fried. Austro-Hungarian War Aims in the Balkans during World War I. London, 2014.

Lalkov, M. 1998 – Milco Lalkov. Bulgarisch-österreichische Beziehungen 1914 – 1918. Grundlegende Faktoren und Probleme. – In: Ch. Choliolchev, K. Mack, A. Suppan (Hrsg.). Bulgarisch-österreichische Beziehungen 1878 – 1996. Wien 1998 (= Miscellanea Bulgarica, Bd. 12).

Mackensen, A. v. 1938 – August von Mackensen. Briefe und Aufzeichnungen des Generalfeldmarschalls aus Krieg und Frieden. Leipzig, 1938.

Monticone, A. 1982 – Alberto Monticone. Deutschland und die Neutralität Italiens 1914–1915. Stuttgart, 1982.

Münkler, H. 2014 – Herfried Münkler. Der Große Krieg. Die Welt 1914 bis 1918. Berlin, 2014.

Rauchensteiner, M. 2013 – Manfred Rauchensteiner. Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburger-Monarchie. Wien, 2013.

Съкращения:

ГДД, I, II – България в Първата световна война. Германски дипломатически документи. Т. I. (1913 – 1915 г.). Т. II. (1916 – 1918 г.). София, 2002. [Bulgaria v Purvata svetovna voina. T. I. (1913 – 1915). T. II. (1916 – 1918). Sofia, 2002.]

ДД – Дипломатически документи по намесата на България в Европейската война (1913 – 1919). Т. 2. София, 1921. [Diplomaticheski dokumenti po namesata na Bulgaria v Evropeiskata voina (1913 – 1919). T. 2. Sofia, 1921.]

ДС – Българите и Голямата война (Документален сборник). София, 2016. [Bulgarite i Goljamata voina (Dokumentalen svornik). Sofia, 2016]

ЦДА – Централен държавен архив. София [Tsentralen darzhaven arhiv. Sofia]

Ebd. – Ebenda [пак там (нем. ез.)]

ННStA, MdÄ, PA I, Nr. 874 – Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Ministerium des Äußern, Politisches Archiv I, Karton 874, Liasse Krieg 6h- Wien.

РААА – Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes. Berlin.